

УДК 347.91/95

Татулич Ірина Юріївна –

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри правосуддя
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Iryna Yu. Tatulych –

candidate of juridical sciences,
assistant of justice department,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(2, Kotsiubynskyi Str., Chernivtsi, 58012, Ukraine)

Засоби та гарантії ефективного цивільного судочинства

У статті розглянуто основні наукові підходи до дослідження питань, що стосуються поняття цивільної процесуальної форми, характеристики її ознак, з'ясування теоретичного та практичного значень. Крім того, сформульовано власне визначення цивільної процесуальної форми та обґрунтовано її вплив на цивільне судочинство як гарантію забезпечення його ефективності. Також досліджено та проаналізовано завдання цивільного судочинства та їх складові елементи. Констатовано, що завдання є засобом досягнення ефективності цивільного судочинства.

Ключові слова: цивільна процесуальна форма, цивільне судочинство, правосуддя, процесуальна діяльність, завдання, справедливість, неупередженість, своєчасність.

В статье рассмотрены основные научные подходы к исследованию вопросов, которые касаются понятия гражданской процессуальной формы, характеристики ее признаков, выяснения теоретического и практического значений. Кроме того, сформулировано собственное определение гражданской процессуальной формы и обосновано ее воздействие на гражданское судопроизводство как гарантию обеспечения его эффективности. Также исследованы и проанализированы задания гражданского судопроизводства и их составляющие элементы. Констатировано, что задания являются средством достижения эффективности гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: гражданская процессуальная форма, гражданское судопроизводство, правосудие, процессуальная деятельность, задания, справедливость, беспристрастность, своевременность.

I.Yu. Tatulych Means and Guarantees of Effective Civil Proceedings

The article analyzes and researches the issues which deal with the definition of civil procedural form, its features, its theoretical and practical meaning. The views of scholars in the sphere of procedural sciences have been analyzed. Solving the tasks of the research the author provides her own definition of the civil procedural form which is understood as stipulated by the subject and method of legal regulation of civil procedural law and determined by the norms of civil procedural legislation, a sequence of arising, development and termination of civil procedure (proceedings) and a procedure of performance of procedural rights and obligations by the parties to civil procedural relations, procedural activities, controlled by the court and aimed at trying and deciding a civil case in the court and procedure of documenting the results of such activities. The author analyzes the features of civil procedural form which are the following: purpose of the civil procedural form to regulate administration of justice in civil cases; regulation of civil procedural form by the norms of civil procedural law; its dependence on the system of principles of civil procedural law; existence of procedural guarantees for the parties of the procedure; systemacity of civil procedural form. Special attention is drawn to the influence of civil procedural form on civil proceedings as a guarantee of securing its efficiency. Tasks of civil proceedings and their elements have been researched into and analyzed. They are the following: fairness, impartiality and timeliness. It has been established that a task is a mean to achieve the efficiency of

civil proceedings. Besides, the article mentions decisions of the European Court of Human Rights regarding timely consideration and solution of civil cases. According to the results of the research conclusions and propositions to the current legislation have been made. Requirements to justice have been provided. They are its administration in compliance with civil procedural form which will provide it with proper quality, efficiency, impartiality and timeliness which will contribute to legal and reasonable decision in case.

Keywords: *civil procedural form, civil proceedings, justice, procedural activities, tasks, fairness, impartiality, timeliness.*

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної, правової, соціальної держави передбачає формування ефективного, дієвого механізму захисту прав та свобод людини та громадянина. Визначальну роль в цьому процесі відіграє правосуддя як найбільш ефективний і дієвий спосіб захисту прав, свобод та інтересів. Ефективність захисту прав та свобод людини і громадянина тісно пов'язана із створенням дієвого механізму регулювання відносин, які виникають в цивільному процесі, в результаті чого забезпечується справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. У зв'язку з цим вирішального значення набуває процесуальний порядок розгляду та вирішення цивільних справ, встановлений Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК), а саме його цивільна процесуальна форма, в якій він реалізується.

Закріплення в Конституції України права на судовий захист (ст. 55) вимагає розширення сфери цивільного процесуального регулювання відносин як гарантії забезпечення реалізації та захисту гарантованих Конституцією України основоположних прав та свобод особи. Низка міжнародно-правових документів, визначених Україною, таких як Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) – зобов'язують нашу державу забезпечити будь-якій особі ефективні засоби правового захисту у разі порушення її прав та свобод, зокрема через досконалу цивільну процесуальну форму, яка і є основним засобом, який забезпечує ефективність цивільного судочинства та виокремлює судову форму захисту з низки інших форм захисту прав та інтересів громадян і організацій. Разом з тим, діяльність суду при розгляді та вирішенні цивільних справ завжди спрямована на виконання та реалізацію завдань цивільного

судочинства, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд та вирішення цивільних справ з метою захисту порушених невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст.1 Цивільного процесуального кодексу України) (далі - ЦПК). У зв'язку з цим особливого значення набувають питання щодо цивільної процесуальної форми та завдань цивільного судочинства з огляду на їх вплив на процесуальний порядок розгляду та вирішення цивільних справ.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Актуальність даної теми підтверджує і ступінь її наукової розробки. Проблемам, пов'язаних з дослідженням завдань цивільного судочинства, з поняттям цивільної процесуальної форми, виділенням її особливостей, аналізом структурних елементів було присвячено чимало праць, серед яких можна назвати дослідження таких науковців та вчених-процесуалістів як С.Н. Абрамов, М.А.Гурвіч, А.П. Клейнман, В.В. Комаров, А.О. Мельніков, Г.Л. Осокіна, П.Рабінович Н.О. Рассахатська, Н. Сакара, К.М. Семенов, С.Я. Фурса, Н.О.Чечіна, Д.М. Чечот, К.С. Юдельсон, М.М. Ясинок та ін.

Невирішені раніше проблеми. Незважаючи на неабиякий інтерес до цих категорій з боку вчених, у науці цивільного процесуального права мало звертається уваги саме на аналіз цивільної процесуальної форми та завдань цивільного судочинства як засобів та гарантій ефективного цивільного судочинства. На сьогодні в Україні відсутні фундаментальні дослідження з питань комплексного вивчення засобів ефективного цивільного судочинства та шляхів його удосконалення.

Мета. Автор ставить за мету провести комплексне дослідження питань, що стосуються поняття та особливостей цивільної процесуальної форми, з'ясування її значення та

впливу на цивільне судочинство, а також розглянути різні наукові підходи до висвітлення даних питань. Таке дослідження неможливо здійснити без аналізу завдань цивільного судочинства, їх складових елементів і на підставі цього сформулювати власні судження та пропозиції.

Виклад основного матеріалу. Судовий захист прав, свобод та інтересів відбувається з дотриманням цивільної процесуальної форми, що передбачає здійснення судом та учасниками цивільного процесу процесуальних дій в установленому законом порядку. На сьогодні в розробці цієї проблеми зроблено крок уперед, і тепер можна говорити про декілька напрямків щодо поняття цивільної процесуальної форми. Так, представники першого напрямку, серед яких чільне місце посідають В.М. Горшенев, М.А. Гурвіч, С.Ю. Кац, А.В. Ціхоцький, Н.О. Чечіна, Д.М. Чечот, в основі поняття цивільної процесуальної форми виділяють «систему вимог», які закріплені в цивільній процесуальній формі. Н.О. Чечіна і Д.М. Чечот визначають процесуальну форму як сукупність правил, що регулюють порядок здійснення правосуддя з цивільних справ та діяльність окремо кожного учасника процесу [1, с.173-206]. Як бачимо, в даному визначенні процесуальна форма ототожнюється з нормами права, які в сукупності утворюють цивільне процесуальне право, з яким і співпадає процесуальна форма. Аналогічні погляди знаходимо у М.А. Гурвіча, який вважав, що цивільна процесуальна форма існує у вигляді прав і обов'язків учасників процесу. Тобто, норми цивільного процесуального права у своїй сукупності утворюють поняття цивільної процесуальної форми [2, с. 6]. У свою чергу, В.М. Горшенев розуміє під процесуальною формою сукупність однорідних процесуальних вимог, які пред'являються до дій учасників процесу і спрямовані на досягнення визначеного результату [3, с. 5]. Як бачимо, процесуальна форма розглядається даним автором не просто як правове поняття, а як конструкція юридичного процесу. А.В. Ціхоцький повністю ототожнює цивільну процесуальну форму з процесуальними умовами, передбаченими законом [4, с. 32]. Отже, вчені-процесуалісти першого напрямку під цивільною процесуальною формою розуміли систему

вимог (умов, прав і обов'язків), встановлену нормами цивільного процесуального права, інакше – «формальну сторону цивільного процесу» – цивільне процесуальне право.

Представники іншого напрямку вважають, що цивільна процесуальна форма – це «визначений порядок», встановлений для суду та учасників процесу. Серед представників цього напрямку можна назвати таких відомих вчених-процесуалістів як А.І. Зінченко, А.П. Клейнман, Н.О. Рассахатська, К.М. Семенов, А.К. Сергун, В.І. Тертишников, М.С. Шакарян, К.С. Юдельсон та ін.

Так, відомий російський вчений-процесуаліст К.С. Юдельсон визначав цивільну процесуальну форму як встановлений законом порядок діяльності суду та учасників процесу, в якому відбувається порушення провадження у справі, підготовка справи, розгляд і вирішення усіх вимог і заперечень, а також примусове виконання прийнятих судових постанов [5, с. 12]. Як порядок судового розгляду, тобто порядок здійснення всіх процесуальних дій, розглядали цивільну процесуальну форму М.С. Шакарян і А.К. Сергун, які стверджували, що цивільна процесуальна форма являє собою встановлений законом процесуальний порядок захисту суб'єктивних прав громадян і організацій, яка виступає як врегульована законом діяльність з вирішення правових конфліктів [6, с. 61-86]. Аналогічні погляди на поняття цивільної процесуальної форми зустрічаються і у Н.О. Рассахатської, яка визначає процесуальну форму як встановлений законом процесуальний порядок здійснення правосуддя з цивільних справ [7, с. 6]. С.Я. Фурса, розкриваючи поняття процесуальної форми, чітко зазначає, що процесуальна форма – це цілий комплекс елементів, найголовнішими з яких є: порядок розгляду справ судовими інстанціями, який передбачається здійснювати у певній процесуальній формі; процесуальні дії суду, органу державного виконання, осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу; фіксування цивільного процесу технічними засобами [8, с. 59-61]. М.М. Ясинок визначає процесуальну форму як обумовлений процесуальними нормами та певними формами матеріального права, конкретний обсяг процесуальної діяльності суду та інших учасників цивільного процесу, в межах якого

виникають, розвиваються і закінчуються процесуальні правовідносини та окремі самостійні процесуальні дії [9, с.101].

Як бачимо, представники цього напрямку обґрунтовують свою позицію тим, що процесуальна діяльність завжди повинна здійснюватись у визначеному законом порядку. Без певного процесуального порядку процесуальна діяльність втрачає своє значення і стає протиправною. Вони, як правило, розглядають цивільну процесуальну форму в якості суттєвого елементу сучасного цивільного процесу. При цьому підкреслюється нормативний характер правил, що регулюють цивільну процесуальну форму, їх системність, а також вказується на таку особливість цивільної процесуальної форми як забезпечення її виконання санкціями (заходами процесуального примусу).

Розглянувши позиції вчених-процесуалістів обох напрямків, не важко зробити висновок, що в основу визначення поняття «цивільна процесуальна форма» науковці вкладають різні сторони змісту цивільної процесуальної форми. А отже, щоб краще зрозуміти сутність цивільної процесуальної форми, охарактеризувати її зміст, потрібно врахувати положення обох напрямків. Загальним для обох напрямків є те, що цивільна процесуальна форма розглядається ними як «визначений порядок», встановлений «системою вимог» цивільного процесуального законодавства.

На підставі системного підходу до вивчення поняття цивільної процесуальної форми можна сформулювати авторське визначення цього поняття. Так, цивільна процесуальна форма – це обумовлена предметом і методом правового регулювання цивільного процесуального права і визначена нормами цивільного процесуального законодавства послідовність виникнення, розвитку і припинення цивільного процесу (судочинства) та порядок реалізації суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин своїх процесуальних прав і обов'язків, процесуальних дій, здійснюваних під контролем суду, спрямованих на розгляд і вирішення цивільної справи в суді та процесуального порядку оформлення результатів таких дій.

Досліджуючи поняття цивільної процесуальної форми слід звернути увагу також на її ознаки, які найбільш повно характеризують дане поняття. Процесуальна діяльність суду спрямована на виконання завдань цивільного судочинства шляхом розгляду та вирішення цивільних справ в порядку цивільного судочинства, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових та інших правовідносин в порядку позовного, наказного та окремого провадження (ст. 15 ЦПК). Процесуальна діяльність осіб, які беруть участь у справі, інших учасників цивільного процесу, спрямована на здійснення належних їм процесуальних прав і обов'язків з метою виконання своїх функцій в цивільному процесі. Характерним для діяльності суду і учасників процесу є те, що така діяльність здійснюється в чітко визначеній процесуальній формі, найважливішою особливістю якої є обов'язковість її дотримання. Тому варто погодитись з С.Н. Абрамовим, який стверджує, що однією із суттєвих ознак, яка виділяє суд і судову діяльність серед інших органів є цивільна процесуальна форма [10, с. 5]. Справді, діяльність суду і осіб, які беруть участь у справі, здійснюється в чітко визначеній процесуальній формі. На це вказує Н.О. Чечіна, яка вважає, що здійснення правосуддя в процесуальній формі найбільш повно гарантує захист прав громадян і організацій, забезпечує найбільш повне вираження принципів діяльності [11, с. 25].

Продовженням такої позиції автора є думка Н.О. Рассахатської, яка під цивільною процесуальною формою вбачає організацію процесуальної діяльності суду та інших суб'єктів цивільного процесуального правовідношення, тобто регламент їх процесуальної поведінки [7, с. 17].

Отже, будь-яка діяльність не може здійснюватись без певного процесуального порядку, певної послідовності вчинення судом, особами, які беруть участь у справі, іншими учасниками цивільного процесу процесуальних дій та фіксування цих дій у процесуальних документах. Таким порядком і служить цивільна процесуальна форма, яка є тією основою, базисом, на якому будується цивільне судочинство в цілому. Таким чином, виходячи із наведених міркувань, можна визначити таку

ознаку цивільної процесуальної форми, що вказує на її призначення, а саме на те, що цивільна процесуальна форма існує для впорядкування діяльності по здійсненню правосуддя в цивільних справах.

Наступною ознакою цивільної процесуальної форми є її урегульованість нормами цивільного процесуального права. Дана особливість виділяється багатьма дослідниками цивільної процесуальної форми. Н.О. Чечіна, наприклад, характеризує норми цивільного процесуального права, виділяє дві особливості прояву норм та їх вплив на цивільні процесуальні відносини: по-перше, норми впливають на поведінку суду і осіб, які беруть участь в справі, встановлюючи для кожного з них визначені процесуальні права й обов'язки, по-друге, норми визначають хто із осіб і за яких умов стає суб'єктом процесуальних прав та обов'язків [12, с. 4]. На важливе значення норми в цивільному судочинстві наголошує А.П. Клейнман, який зазначав, що вчення про норми цивільного процесуального права має велике значення для з'ясування предмета і системи цивільного процесуального права [13, с. 20].

Наведене дає нам підстави стверджувати, що в сукупності норми цивільного процесуального права утворюють правову основу процесуальної форми. Інакше кажучи, цивільною процесуально формою чітко визначається і спрямовується процесуальна діяльність суду, осіб, які беруть участь у справі, інших учасників цивільного процесу.

Отже, цивільна процесуальна форма має правову основу, характеризується нормативністю і таким чином утворює типову модель, конструкцію цивільного судочинства, яка характеризується загальністю та універсальністю, а також визначає спрямованість діяльності суду і учасників процесу, підпорядкованої загальнообов'язковим приписам норм цивільного процесуального права. Нормативність цивільної процесуальної форми виражається через систему регулятивних засобів, які містяться у нормах цивільного процесуального права: нормах - правилах поведінки, нормах - принципах, нормах - дефініціях тощо.

Разом з тим, ознака «нормативності» проявляється в чіткому дотриманні всіма учасниками процесу вимог закону. З цього

приводу Н.О. Чечіна зазначає, що саме застосування цивільно-правових норм, процесуальних правил і забезпечує здійснення судової діяльності в процесуальній формі [14, с. 15].

Таким чином, із багатьох факторів, що впливають на виникнення, зміну та розвиток цивільної процесуальної форми, виступають норми права. Оскільки цивільна процесуальна форма є характеристикою процесуальної діяльності суду, учасників процесу то зміст її складають сукупність правил і вимог, що визначають порядок здійснення правосуддя з цивільних справ. Обов'язковою вимогою до правил здійснення правосуддя є їх закріплення в нормах права, у зв'язку з чим їм притаманна ознака нормативності, а діяльність з вирішення цивільних справ характеризується як юридична (процесуальна).

Отже, під нормами цивільного процесуального права слід вважати загальнообов'язкові правила поведінки, визначають поведінку учасників процесу і в результаті організують всю процесуальну діяльність суду і осіб, які беруть участь у справі. Відповідно до цивільної процесуальної форми норми права виступають засобами організації всіх її елементів, що визначають структуру цього правового поняття.

У науці цивільного процесуального права вченими-процесуалістами виділяється наступна ознака цивільної процесуальної форми, а саме залежність її від системи принципів цивільного процесуального права. Про залежність цивільної процесуальної форми від принципів цивільного процесуального права вказує А.О. Мельников, який в якості основних особливостей цивільної процесуальної форми вбачає наявність в ній таких правил, а саме: розгляд і вирішення справи професійними і незалежними суддями, розгляд справ у відкритому судовому засіданні, участь в процесі всіх заінтересованих осіб, які наділені процесуальними правами, що дають їм можливість захисту; перевірку законності і обґрунтованості судових постанов, законність і обґрунтованість самих рішень [15, с. 28]. А отже, цивільна процесуальна форма існує та функціонує поряд з принципами цивільного процесуального права. Звідси і виникає залежність цивільної процесуальної форми від

системи принципів цивільного процесуального права.

Наявність процесуальних гарантій для учасників процесу – це ще одна ознака цивільної процесуальної форми. Так, на думку М.Й. Штефана, цивільна процесуальна форма є гарантією, що забезпечує законність і обґрунтованість у застосуванні судом права та його реалізації учасниками процесу [16, с. 219]. На цивільну процесуальну форму як гарантію законності неодноразово вказувалось у працях В.М. Горшенєва, який вважав, що вдосконалена і доцільно встановлена процедурно-процесуальна форма зміцнює гарантії забезпечення прав і свобод особи [17, с. 3-23]. На думку вказаних авторів, специфічність процесуальних гарантій полягає у тому, що вони гарантують реалізацію суб'єктом своїх цивільних процесуальних прав та обов'язків.

Справді, кожне право в цивільному процесі забезпечено гарантіями. Праву одного суб'єкта цивільного процесуального відношення відповідає обов'язок іншого. Щодо значення процесуальних гарантій, то воно полягає в тому, що здійснення правосуддя в цивільних справах неможливе поза процесуальними гарантіями, сукупність яких забезпечує дотримання процесуальної форми всіма учасниками процесу і є обов'язковим елементом цивільної процесуальної форми.

Наведене дозволяє стверджувати, що в основу цивільної процесуальної форми покладено систему процесуальних гарантій, передбачених у нормах цивільного процесуального законодавства. А оскільки система процесуальних гарантій, що утворюють цивільну процесуальну форму, складається із сукупності процесуальних прав і обов'язків, що водночас є гарантією здійснення суб'єктивних матеріальних прав, то здійснення процесуальних прав учасниками процесу повинно бути гарантовано визначеними специфічними процесуальними гарантіями – наділенням суб'єктів цивільних процесуальних відносин взаємними процесуальними правами та обов'язками і можливість застосування судом до учасників процесу заходів процесуального примусу. Відсутність такого роду специфічних гарантій ставить під сумнів існування цивільної процесуальної форми як гарантії здійснення правосуддя. Специфічні процесуальні гарантії –

це цілком особливі гарантії, і їх особливість полягає в тому, що реалізація особами та судом своїх взаємних прав та обов'язків повинна бути встановлена цивільною процесуальною формою, яка і містить ці гарантії.

Не менш важливою ознакою цивільної процесуальної форми є її системність. Російський вчений-процесуаліст В.М. Семенов розглядав системність як тісний зв'язок і чітку послідовність процесуальних дій і правовідносин суду та інших учасників судової справи [18, с.7-15].

Враховуючи те, що порядок здійснення правосуддя з цивільних справ не може існувати поза межами цивільної процесуальної форми, системність, як особлива якість цивільної процесуальної форми слугує її характеристикою і є її ознакою. Системність як особливість цивільної процесуальної форми передбачає порядок здійснення правосуддя в цивільних справах у визначеній, чітко регламентованій послідовності здійснення письмових і усних дій. Це означає, що цивільна процесуальна форма виступає як єдність усної (форми діяльності) і письмової (форми документів) діяльності. Таким чином, усі процесуальні усні і письмові дії, що здійснюються у визначеній послідовності, служать єдиному процесуальному порядку.

І насамкінець, системність припускає послідовний розвиток процесуальної діяльності, яка складається із сукупності правовідносин, завдяки яким цивільний процес може закінчитися на одному із передбачених цивільною процесуальною формою етапів. Отже, системність припускає поділ процесу на стадії, оскільки саме в стадіях відображається послідовність здійснення учасниками процесу процесуальних дій, закріплених цивільною процесуальною формою.

Важливим також є з'ясування питання і про значення цивільної процесуальної форми, як в теоретичному, так і практичному аспектах. Так, Н.О.Чечіна, розглядаючи практичне значення цивільної процесуальної форми, зазначала, що при здійсненні правосуддя обов'язковим є дотримання процесуальної форми; форма розглядається в якості невід'ємного елемента судової діяльності; судова діяльність неможлива без процесуальної форми; діяльність, яка здійснюється без форми

нікчемна; порушення форми, недотримання правил, тягне за собою визнання окремих дій чи актів, прийнятих судом без форми, незаконними, що призводить до їх скасування [19, с. 40]. Слід погодитися з думками вчених В.М. Горшенєва та П.Е. Недбайло, які стверджували, що здійснення правосуддя в процесуальній формі гарантує захист прав громадян і організацій; виховує громадян; забезпечує найбільш повне вираження основних принципів діяльності при здійсненні правосуддя; діяльність суду в строгій відповідності з нормами процесуального права сприяє правильному вирішенні справи, встановленню істини по справі і постановленню законних і обґрунтованих рішень [20, с. 179]. Відомий вчений-процесуаліст А.А. Добровольський зазначав, що значення цивільної процесуальної форми полягає в тому, що вона: забезпечує заінтересованим у результаті справи сторонам визначені правові гарантії правильності вирішення спорів, рівність процесуальних прав і процесуальних обов'язків; зобов'язує розглядати і вирішувати спори щодо суб'єктивного права і при цьому суворо дотримуватись норм матеріального і процесуального права, ухвалювати в судовому засіданні законні і обґрунтовані рішення з дотриманням встановлених законом чи іншими нормативними актами процесуальних гарантій для осіб, які беруть участь в справі [21, с.8-9]. Інакше підходить до з'ясування сутності даного питання В.М. Семенов, який вважає, що значення процесуальної форми правосуддя з цивільних справ полягає в тому, що процесуальне законодавство детально регламентує важливу частину судового розгляду, пов'язану з аналізом матеріалів і доказів. Процесуальний закон передбачає засоби судового доказування, види доказів, порядок збирання, вивчення, аналізу і оцінки їх за внутрішнім переконанням судді. Також автор зазначає, що процесуальна форма є найбільш вдосконаленою формою діяльності державних органів, що дає можливість суду розібратися в усіх складнощах судових справ з ухваленням обґрунтованого і законного рішення [22, с.5-7].

Практичне значення процесуальної форми, на наш погляд, полягає і у виокремленні такої системи норм (правил, вимог) цивільно-процесуального законодавства, що дозволить

удосконалити існуючий і створити найбільш оптимальний порядок розгляду і вирішення цивільних справ. Дане положення означає виявлення і вдосконалення на основі діючого законодавства про цивільне судочинство найголовніших правил, вимог, встановлених нормами цивільного процесуального права до порядку діяльності суб'єктів цивільного процесу.

Щодо теоретичного значення цивільної процесуальної форми, то воно полягає у виділенні особливостей розгляду різних категорій цивільних справ та в удосконаленні форм захисту прав та свобод особи шляхом раціоналізації правосуддя. Судочинство по кожній конкретній справі являє собою послідовне вчинення процесуальних дій, які зводяться до того, щоб захистити суб'єктивні права та інтереси фізичних, юридичних осіб та держави. Отже, на підставі викладеного можна зробити висновок, що значення цивільної процесуальної форми значно ширше її сутності, що закономірно впливає із завдань цивільного судочинства, які передбаченні статтею 1 ЦПК України. Виконуючи ці завдання, суд і учасники процесу сприяють у розкритті значення процесуальної форми, оскільки на них покладається обов'язок дотримуватись встановлених нормами цивільного процесуального права порядку послідовності вчинення процесуальних дій.

Викладене свідчить, що порядок здійснення правосуддя в цивільних справах повинен здійснюватись в строгій відповідності з нормами цивільного процесуального права. Недотримання норм, що виражається в порушенні чи неправильному застосуванні, може призвести до ухвалення незаконного рішення. А це в свою чергу може стати підставою для перегляду даного рішення у вищестоящих судових інстанціях. Таким чином, здійснення правосуддя з цивільних справ у строгій відповідності з нормами законодавства, з дотриманням певного процесуального порядку, призведе до ухвалення судом законного і обґрунтованого рішення у справі, що і є метою ефективного цивільного судочинства. В даному положенні полягає основне практичне значення цивільної процесуальної форми. Звідси, сутністю цивільної процесуальної форми є те, що її слід

розглядати як важливу гарантію забезпечення ефективності цивільного судочинства.

При цьому, як вірно зазначив А. Ціхоцький, що міра ефективного правосуддя органічно пов'язана з основними його функціями [23, с. 154]. Здійснення правосуддя у цивільних справах насамперед нерозривно пов'язане із ідеєю справедливості, яка є чітко закріплена в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (п. 1 ст. 6), (далі – Конвенція), а оскільки остання вважається джерелом права, то її норми є частиною національного законодавства. Крім того, закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року також встановив, що завданням суду якраз і є забезпечення кожному права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод. Право на справедливий судовий розгляд сформульовано на міжнародному рівні і у Загальній декларації прав людини (1948р.), зокрема у ст. 8; Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966р.). Однак, не дивлячись на неабиякий інтерес до зазначеної категорії «справедливості», у літературі зустрічаються різні погляди щодо змісту структурних елементів права на справедливий судовий розгляд цивільних справ.

Як відомо, справедливість є одним із загальноправових принципів цивільного процесуального права. У процесуальній науці висловлюються міркування про те, що цей принцип є «складним комплексом принципів і правил, до яких насамперед слід віднести такі права, свободи і принципи: доступ до правосуддя; судовий розгляд у присутності сторони; свободу від примусу надавати невиконані для себе покази; рівність сторін; змагальність судового процесу; мотивоване судові рішення» [24, с. 169]. Як вважає М.Ентін, до змісту цього права входять чотири підгрупи прав: органічні, інституціональні, процесуальні та спеціальні. До органічних належать елементи, що забезпечують ефективно користування цим правом та його реалізацію (доступ до правосуддя і виконання судових рішень). Інституціональні елементи – це критерії, яким має відповідати і судова система держави загалом, і кожен національний судовий орган окремо (незалежний, неупереджений, створений на підставі закону). Процесуальні елементи права на справедливий судовий розгляд

передбачають реальну участь особи або її представника у розгляді справи, змагальність сторін під час процесу, рівність сторін на всіх стадіях судового розгляду та розумні строки розгляду [25, с. 85-97]. В свою чергу, корифей у науці цивільного процесуального права В.В.Комаров пропонує розглядати право на справедливий судовий розгляд у широкому й вузькому значенні. У широкому значенні це право закріплене в п. 1 ст. 6 Конвенції і його можна ототожнити з правом на доступ до правосуддя, тобто кожна особа повинна мати можливість ініціювати судовий розгляд справи щодо своїх цивільних прав, свобод та отримати справедливий і ефективний судовий захист. У вузькому значенні право на справедливий судовий розгляд охоплює лише вимогу «справедливої» процедури, яка в тексті статті Конвенції використовується поряд із вимогами незалежності та безсторонності суду, публічності й розумності строку судового розгляду. Більше того, вчений виділяє такі «основні складові елементи права вказаного у широкому значенні: - необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи; - належна (справедлива) судова процедура; - публічний судовий розгляд; - розумний строк судового розгляду; - розгляд справи незалежним та безстороннім судом, встановленим законом» [26, с. 71].

Проте, на жаль, аналіз практики Європейського суду свідчить, що суди під час здійснення судочинства в цивільних справах не завжди виконують вимоги, що входять до даної норми, а саме: «право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом». Так, у справі «Трегубенко проти України» заявник скаржився, що остаточне і обов'язкове судові рішення, винесене на його користь, було скасовано в порядку нагляду, а також що судові провадження в його справі було несправедливим. Крім того, заявник скаржився, що йому було відмовлено у доступі до суду для визначення його цивільних прав [27].

На думку Н. Сакари, до перелічених елементів вказаного права варто віднести і своєчасне виконання судових рішень. Оскільки у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини особливо підкреслює значення цього

права, посилаючись на те, що ефективний доступ до суду містить право на виконання судових рішень без належних затримок. Провадження в суді та виконавче провадження є відповідно першою і другою стадіями одного провадження. Таким чином, виконавче провадження не має бути відокремленим від судового, і ці обидва провадження мають розглядатися як цілісний процес. Мета звернення особи до суду, тобто захист права, свободи чи інтересу, відбудеться лише тоді, коли таке право, свобода чи інтерес будуть поновлені, тобто коли рішення суду буде виконане [28, с. 65].

Досліджуючи питання справедливого судового розгляду, П. Рабінович і Б. Ратушна виділяють наступні складові цього права, якими є : - належна судова процедура, вагомим складником якої є належне доказування обставин судової справи; - ухвалення судом мотивованих рішень [29, с. 93].

Справедливість судового розгляду полягає в тому, що діяльність суду при вирішенні цивільних справ спрямовується на зміцнення законності, захист прав та інтересів осіб, а також на адаптацію національного законодавства до положень міжнародних договорів.

Однак, права, свободи та інтереси людини можуть бути захищені лише незалежним судом, який діє на засадах законності, неупередженості, що теж знайшло своє закріплення у деяких нормах ЄКПЛ на категоріальному рівні як одна з характеристик, яким має відповідати суд. Неупередженість безпосередньо пов'язана з особою судді, з його особистим переконанням (внутрішнє переконання), із структурними питаннями організації складу суду і завданнями, які покладаються на суддю у конкретній справі. Для забезпечення і впровадження даної вимоги у цивільне судочинство існує інститут відводу суддів, та недопустимість повторної участі судді в розгляді справи (гл. 3 ЦПК України). Виявлення та з'ясування особливостей, що характеризують неупереджений судовий розгляд, залишається одним із актуальних завдань, що стоять перед судом під час розгляду та вирішення цивільної справи.

Не менш важливою складовою завдань цивільного судочинства є своєчасний розгляд та

вирішення цивільних справ. Адже важливо, щоб цивільне судочинство здійснювалось не лише правильно, а й своєчасно, в стислі строки, встановлені процесуальним законодавством. Існування та чітке дотримання процесуальних строків судом, особами, які беруть участь у справі, іншими учасниками цивільного процесу є гарантією реалізації учасниками процесу своїх суб'єктивних процесуальних прав і найважливіше є запорукою ефективності здійснення цивільного судочинства. Ефективність захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів залежить від його своєчасності. Саме тому гл. 6 ЦПК України виділяє в якості одного із завдань цивільного судочинства своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

Вимога своєчасності знайшла своє нормативне закріплення і в п.1 ст.6 Конвенції, яка закріплює право кожного на справедливий і публічний судовий розгляд справи в розумний строк. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1.04.1994 року №3 «Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ» також звертає увагу суддів на необхідність підвищення особистої відповідальності за своєчасний і якісний розгляд судових справ. Згідно ст.7 закону України «Про судоустрій і статус суддів» кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки.

Для дотримання своєчасності розгляду цивільних справ, важливим є не тільки встановлення процесуального порядку здійснення правосуддя у цивільних справах, а й чітка регламентація часових меж здійснення судочинства. Фіксація та чітке дотримання процесуальних строків судом та учасниками цивільного процесу є гарантією здійснення ними своїх суб'єктивних процесуальних прав і умовою ефективності здійснення цивільного судочинства. На жаль, в судовій практиці непоодинокі випадки затягування процесу, що перешкоджає швидкому і всебічному розгляду справ. Одна із причин цього явища – перевантаженість місцевих судів. Тому одним із напрямків реформування судової системи є, в першу чергу, зниження навантаження на суд першої інстанції – місцевий суд, який є основною ланкою судової системи України. Навантаження на суди, яке існує сьогодні, дуже

часто стає причиною суддівських помилок, поверхневого розгляду справ, ухваленню незаконних, необґрунтованих рішень, порушення строків виконання судових рішень та ін. При цьому простежується тенденція, згідно з якою чим менше навантаження на суди, тим краще показники не лише оперативності, а й якості розгляду справ. Більше того, сьогодні Україна посідає одне і з перших місць по кількості звернень до ЄСПЛ з питань недодержання вимоги про розумний строк судового розгляду. Причинами такого явища найчастіше є: складність справи, компетентність судді, велика кількість учасників процесу, ускладнення, які виникають під розгляду і вирішення справ в судах, поведінка учасників процесу, неповідомлення учасників про час і місце судового засідання та ін. Зокрема, у своїй практиці Європейський суд підходить до цієї проблеми індивідуально. Разом з тим, були встановлені також певні критерії, в світлі яких слід оцінювати тривалість провадження: складність справи, поведінка заявника, дії відповідних органів. Детально ці питання аналізуються судом у справі «Странніков проти України», де Суд дійшов висновку, що тривалість оскаржуваного процесу була надмірною та не відповідала вимозі «розумності строку». Аналогічно, у справі «Науменко проти України» Суд дійшов висновку, що при вирішенні справи заявниці мала місце необґрунтована затримка, а також порушення ст. 6 Конвенції у тому сенсі, що «цивільні права» заявниці були визначені з порушенням «розумного строку» [27].

Отже, питання своєчасності розгляду цивільних справ є досить актуальним в Україні і потребує чіткого правового регулювання, нормативного закріплення, шляхом прийняття нормативних актів та внесення змін до законодавства.

Так, за діючим ЦПК України суди розглядають багато безспірних справ, наказного та окремого проваджень (ст.96, ст.234 ЦПК), які цілком ймовірно можна віднести до компетенції нотаріусів, інших органів державної влади з унесенням відповідних змін до процесуального закону.

Не менш важливим залишається питання щодо запровадження досудового порядку врегулювання спорів, зокрема із сімейних,

цивільних, трудових, житлових, земельних правовідносин. На наш погляд, реалізувати вище вказане цілком можливо, запровадивши на національному рівні інститут мирових судів, як судів першої інстанції, які розглядають нескладні справи, є найбільш наближені до народу, а провадження в них оперативне, спрощене, спрямоване на забезпечення права особи на швидке поновлення своїх прав. Оскільки основне їх завдання – це здійснення функції примирення сторін, забезпечення доступності правосуддя та запровадження спрощеного порядку проведення судових засідань.

В свою чергу, голова Верховного Суду України Я. Романюк, серед пропозицій щодо зменшення навантаження на суди вбачає впровадження механізмів вирішення так званих масових, групових позовів, які успішно функціонують у США, Канаді, Великій Британії, Японії [30, с.40]. Так, справді, неможливо не погодитись із цією пропозицією, адже бувають випадки в судах, коли вони розглядають однорідні справи із спільним предметом і підставами, регулюються одним і тим же законодавством, впливають із одних і тих правовідносин, і суди приймають по суті однакові судові рішення. Наприклад, справи про захист прав споживачів, «дітей війни», «чорнобильців», «афганців», питання субсидій, військовослужбовців та ін., що теж сприятиме економії часу, процесуальних засобів, судових витрат, зменшення кількості судових засідань, явок до суду і як наслідок – підвищить ефективність цивільного судочинства через своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

Висновки. Таким чином, завдання цивільного судочинства служать засобом досягнення його ефективності, повинні поширюватись на всі види проваджень в цивільному процесі та всі стадії розгляду і вирішення цивільних справ, що і призведе в майбутньому до ухвалення законного та обґрунтованого рішення у справі. Основні завдання цивільного судочинства є тими принципами, у відповідності з якими повинно здійснюватись правосуддя в цивільних справах, основою яких є гарантування кожному розгляду його справи з дотриманням всіх вимог закону незалежним, справедливим та безстороннім

судом. Досягти більшої ефективності судової процедури щодо підвищення її оперативності можливо реалізацією переліченими вище заходами. Однак, зміни до чинного законодавства повинні бути системними, комплексними, враховувати вітчизняний досвід та досвід європейських країн, наукові положення та доктрини. Адже основні вимоги до правосуддя – це здійснення його з дотриманням цивільної процесуальної форми, що забезпечить йому належну якість,

справедливість, неупередженість та своєчасність.

Список використаних джерел:

1. Юридическая процессуальная форма: теория и практика / В. С. Основин, В. О. Лучин, А. С. Пиголкин и др. ; под общ. ред. П. Е. Недбайло и В. М. Горшенева. – М. : Юрид. лит., 1976. – 280 с.
2. Советский гражданский процесс / под ред. М. А. Гурвича. – М. : Высш. школа, 1975. – 399 с.
3. Проблемы процессуальной формы в юридической науке и практике : тематический сборник / под ред. проф. В. М. Горшенева. – Ярославль : Вестник ЯрГУ, 1972. – Вып. 4. – 124 с.
4. Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы правосудия по гражданским делам / А. В. Цихоцкий. – Новосибирск : Наука, 1997. – 361 с.
5. Юдельсон К. С. Советское гражданское процессуальное право / К. С. Юдельсон, В. П. Волжанин. – М. : Юрид. литература, 1965. – 470 с.
6. Шакарян М. С. К вопросу о теории так называемой юридической процессуальной формы / М. С. Шакарян, А. К. Сергун // Проблемы соотношения материального и процессуального права : сб. науч. тр. / Всесоюз. юридич. заоч. ин-т; под ред. проф. М. С. Шакарян. – М. : Труды ВЮЗИ. – 1980. – С. 61-86.
7. Рассахатская Н. А. Гражданская процессуальная форма : автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Н. А. Рассахатская ; саратовский государственный университет – Саратов, 1998. – 20 с.
8. Цивільний процес України: академічний курс : підручник / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев, А. Л. Паскар та ін. ; за ред. С. Я. Фурси. –К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.
9. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т. – О. : Одеська юридична академія, 2011. – 380 с.
10. Абрамов С. Н. Гражданский процесс / С. Н. Абрамов. – М. : Гос. изд. юр. лит., 1952. – 340 с.
11. Чечина Н. А. Норма права и судебное решение / Н. А. Чечина. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1961. – 78 с.
12. Гражданский процесс : допущено Министерством высшего и среднего специального образования СССР в качестве учебника для студентов юридических институтов и факультетов / Н. И. Авдеенко, П. Н. Евсеев, М. А. Кабакова и др. ; отв. ред. Н. А. Чечина и Д. М. Чечот. – М. : Юрид. лит., 1968. – 456 с.
13. Советский гражданский процесс / под ред. А. Ф. Клеймана. – М. : Издательство Московского университета, 1954. – 407 с.
14. Чечина Н. А. Предмет гражданского судопроизводства / Н. А. Чечина // Предмет процессуальной деятельности в суде и арбитраже : сборник научных трудов. – Ярославль, 1985. – С. 14-19.

15. Мельников А. А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе / А. А. Мельников ; отв. ред. В. С. Тадевосян ; Академия наук СССР, Институт государства и права. – М. : Изд. Наука, 1969. – 247 с.
16. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс : підруч. / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.
17. Горшенев В. М. Природа и назначение процессуальной формы в советском праве / В. М. Горшенев // Проблемы процессуальной формы в юридической науке и практике : тематический сборник / под ред. проф. В. М. Горшенева. – Ярославль : Вестник ЯрГУ, 1972. – Вып. 4. – С. 3-23.
18. Семенов В. М. К вопросу о ценности гражданского процессуального права и гражданской процессуальной формы / В. М. Семенов // Проблемы совершенствования гражданского процессуального кодекса РСФСР. – Вып. 40. – Свердловск : Научные труды, 1975. – С. 7-15.
19. Чечина Н. А. Судебная защита и конституционные принципы гражданского процессуального права / Н. А. Чечина // Проблемы соотношения материального и процессуального права : сб. науч. тр. / Всесоюзн. юридич. заоч. ин-т; под ред. проф. М. С. Шакарян. – М. : Труды ВЮЗИ, 1980. – С. 38-50.
20. Юридическая процессуальная форма: теория и практика / В. С. Основин, В. О. Лучин, А. С. Пиголкин и др. ; под общ. ред. П. Е. Недбайло и В. М. Горшенева. – М. : Юрид. лит., 1976. – 280 с.
21. Советский гражданский процесс / под ред. проф. А. А. Добровольского. – М. : Изд-во Московского университета, 1979. – 368 с.
22. Гражданское судопроизводство / под ред. проф. В. М. Семенова. – Свердловск, 1974. – 324 с.
23. Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы правосудия по гражданским делам / А. В. Цихоцкий. – Новосибирск : Наука, 1997. – 361 с.
24. Манукян В. И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. – Киев : Истина, 2010. – 480 с.
25. Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2003. – № 3 (44). – С. 85-97.
26. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
27. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Трегубенко проти України», «Странніков проти України», «Науменко проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>.
28. Сакара Н. Право на справедливий судовий розгляд та національна практика цивільного судочинства / Н. Сакара // Право України. – 2011. – № 10. – С. 63-75.
29. Рабінович П. Належне доказування як елемент права на справедливий судовий розгляд у судовому праві України (в світлі європейських стандартів) / П. Рабінович, Б. Ратушна // Право України. – 2015. – № 3. – С. 87-97.
30. Романюк Я. Реформування судової влади в Україні / Я. Романюк // Право України. – 2014. – № 11. – С. 14-73.

References

1. Yuridicheskaya protsessulnaya forma: teoriya i praktika / V. S. Osnovin, V. O. Luchin, A. S. Pigolkin i dr. ; pod obsh. red. P. Ye. Nedbaylo i V. M. Gorsheneva. – M. : Yurid. lit., 1976. – 280 p.
2. Sovetskiy grazhdanskiy protsess / pod. red. M. A. Gurvicha. – M. : Vissh. shkola, 1975. – 399 p.
3. Problemi protsessualnoy formi v yuridicheskoy nauke i praktike : tematicheskiy sbornik / pod red. prof. V. M. Gorsheneva. – Yaroslavl : Vestnik YarGU, 1972. – Vip. 4. – 124 p.
4. A. V. Tsikhotskiy, Teoreticheskie problemi pravosudiya po grazhdanskim delam / A. V. Tsikhotskiy. – Novosibirsk : Nauka, 1997. – 361 p.

5. K. S. Yudelson, Sovetskoe grazhdanskoe protsessualnoe pravo / K. S. Yudelson, V. P. Volzhanin. – M. : Yurid. literatura, 1965. – 470 p.
6. M. S. Shakaryan, K voprosu o teorii tak nazivaemoy yuridicheskoy protsessualnoy formi / M. S. Shakaryan, A. K. Sergun // Problemi sootnosheniya materialnogo i protsessualnogo prava : sb. nauch. tr. / Vsesoyuzn. yurid. zaoch. in-t; pod red. prof. M. S. Shakaryan. – M. : Trudi VYuZI. – 1980. – Pp. 61-86.
7. N. A. Rassakhatskaya, Grazhdanskaya protsessualnaya forma : avtoref. diss. na soiskanie uchenoy stepeni kandidata yurid. nauk : 12.00.03 / N. A. Rassakhatskaya ; Saratovskiy gosudarstvenniy universitet. – Saratov, 1998. – 20 p.
8. Tsyvilnyi protses Ukrainy: akademichniy kurs : pidruchnyk / S. Ya. Fursa, Ye. I. Fursa, O. V. Hetmantsev, A. L. Paskar ta in. ; za red. S. Ya. Fursy. – K. : Vydavets Fursa S. Ya. : KNT, 2009. – 848 p.
9. M. M. Yasynok, Osoblyvosti okremoho provadzhennia u tsyvilnomu protsesualnomu pravi Ukrainy (teoretyko-pravovyi aspekt) : monohrafiia / M. M. Yasynok ; Nats. un-t. – O. : Odeska yurydychna akademiia, 2011. – 380 p.
10. S. N. Abramov, Grazhdanskiy protsess / S. N. Abramov. – M. : Gos. izd. yur. lit., 1952. – 340 p.
11. N. A. Chechina, Norma prava i sudebnoe reshenie / N. A. Chechina. – L. : Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, 1961. – 78 p.
12. Grazhdanskiy protsess : dopusheno Ministerstvom visshogo i srednego spetsialnogo obrazovaniya SSSR v kachestve uchebnika dlya studentov yuridicheskikh institutov i fakultetov / N. I. Avdeenko, P. N. Evseev, M. A. Kabakova i dr. ; otv. red. N. A. Chechina i D. M. Chehot. – M. : Yurid. lit., 1968. – 456 p.
13. Sovetskiy grazhdanskiy protsess / pod red. A. F. Kleinmana. – M. : Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1954. – 407 p.
14. N. A. Chechina, Predmet grazhdanskogo sudoproizvodstva / N. A. Chechina // Predmet protsessualnoy deyatel'nosti v sude i arbitrazhe : sbornik nauchnikh trudov. – Yaroslavl, 1985. – Pp. 14-19.
15. A. A. Melnikov, Pravovoe polozhenie lichnosti v sovetskom grazhdanskom protsesse / A. A. Melnikov ; otv. red. V. S. Tadevosyan ; Akademiya nauk SSSR, Institut gosudarstva i prava. – M. : Izd. Nauka, 1969. – 247 p.
16. M. I. Shtefan, Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy: akademichniy kurs : pidruchnyk / M. I. Shtefan. – K. : In Yure, 2005. – 624 p.
17. V. M. Gorshenev, Priroda i naznachenie protsessualnoy formi v sovetskom prave / V. M. Gorshenev // Problemi protsessualnoy formi v yuridicheskoy nauke i praktike : tematicheskiiy sbornik / pod red. prof. V. M. Gorsheneva. – Yaroslavl : Vestnik YarGU, 1972. – Vip. 4. – Pp. 3-23.
18. V. M. Semenov, K voprosu o tsennosti grazhdanskogo protsessualnogo prava i grazhdanskoy protsessualnoy formi / V. M. Semenov // Problemi sovershenstvovaniya grazhdanskogo protsessualnogo kodeksa RSFSR. – Vip. 40. – Sverdlovsk : Nauchnie trudi, 1975. – Pp. 7-15.
19. N. A. Chechina, Sudebnaya zashita i konstitutsionnie printsipi grazhdanskogo protsessualnogo prava / N. A. Chechina // Problemi sootnosheniya materialnogo i protsessualnogo prava : sb. nauch. tr. / Vsesoyuzn. yurid. zaoch. in-t; pod. red. prof. M. S. Shakaryan. – M. : Trudi VYuZI, 1980. – Pp. 38-50.
20. Yuridicheskaya protsessualnaya forma: teoriya i praktika / V. S. Osnovin, V. O. Luchin, A. S. Pigolkin i dr. ; pod obsh. red. P. E. Nedbaylo i V. M. Gorsheneva. – M. : Yurid. lit., 1976. – 280 p.
21. Sovetskiy grazhdanskiy protsess / pod. red. prof. A. A. Dobrovolskogo. – M. : Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1979. – 368 p.
22. Grazhdanskoe sudoproizvodstvo / pod red. prof. V. M. Semenova. – Sverdlovsk, 1974. – 324 p.
23. A. V. Tsikhotskiy, Teoreticheskie problem pravosudiya po grazhdanskim delam / A. V. Tsikhotskiy. – Novosibirsk : Nauka, 1997. – 361 p.
24. V. I. Manukyan, Mezhdunarodnaya zashita prav cheloveka: pravo, pretsedenti, kommentarii : nauch.-prakt. posobie / V. I. Manukyan. – Kiev : Istina, 2010. – 480 p.
25. M. Entin, Spravedlivoie sudebnoe razbiratel'stvo po pravu Soveta Yevropi i Yevropeyskogo Soyuzu // Konstitutsionnoe pravo: vostochnoevropeyskoe obozrenie. – 2003. – No. 3 (44). – Pp. 85-97.
26. Kurs tsyvilnogo protsesu : pidruchnyk / V. V. Komarov, V. A. Bihun, V. V. Barankova ta in. ; za red. V. V. Komarova. – Kh. : Pravo, 2011. – 1352 p.

27. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi “Trehubenko proty Ukrainy,” “Strannikov proty Ukrainy,” “Naumenko proty Ukrainy” [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.minjust.gov.ua>.

28. N. Sakara, Pravo na spravedyvyi sudovy rozhlid ta natsionalna praktyka tsyvilnoho sudochynstva / N. Sakara // Pravo Ukrainy. – 2011. – No. 10. – Pp. 63-75.

29. P. Rabinovych, Nalezhne dokazuvannia yak element prava na spravedyvyi sudovy rozhlid u sudovomy pravi Ukrainy (v svitli yevropeiskykh standartiv) / P. Rabinovych, B. Ratushna // Pravo Ukrainy. – 2015. – No. 3. – Pp. 87-97.

30. Ya. Romaniuk, Reformuvannia sudovoi vlady v Ukraini / Ya. Romaniuk // Pravo Ukrainy. – 2014. – No. 11. – Pp. 14-73.